

УДК 17.02

Надурак В.В.

**ПОТРЕБА СПІВЖИТТЯ ЯК КЕРУЮЧИЙ ФАКТОР СИСТЕМИ
СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ**

*Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника,
Івано-Франківськ, Шевченка 57, 76000*

Nadurak V.V.

**THE NEED FOR COEXISTENCE AS CONTROLLING FACTOR OF THE
SYSTEM OF SOCIAL MORALITY**

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Shevchenka 57, 76019*

Анотація. Стаття присвячена дослідженню впливу потреби співжиття на формування та функціонування системи суспільної моралі. Встановлено, що саме потреба співжиття була тим фактором, який стимулював виникнення базових моральних норм, які робили можливим спільне людське існування. Разом з тим, дана потреба не гарантувала автоматичного виконання даних норм, і тому сформувались механізми, які цьому сприяли – репутація та покарання тих, хто їх порушує.

Ключові слова: система суспільної моралі, потреба співжиття, керуючий фактор, синергетика, репутація, взаємний альтруїзм, непряма взаємність, покарання.

Abstract. The influence of the need for coexistence on the formation and functioning of the system of social morality is investigated in the article. It is determined that the need for coexistence stimulated the emergence of basic moral norms which made common human existence possible. However, this need does not guarantee automatic adherence to the norms. Therefore the mechanisms, which

contributed to this, have formed. They were reputation and punishment of those who broke the rules.

Key words: system of social morality, the need for coexistence, controlling factor, synergetics, reputation, reciprocal altruism, indirect reciprocity, punishment.

Суспільна мораль, як і кожна відкрита система, знаходиться у певному середовищі, яке впливає на її розвиток. З поміж складових цього середовища є фактори, які чинять основний вплив на її еволюцію. Користуючись понятійним апаратом синергетики, їх можна назвати керуючими параметрами системи суспільної моралі. Слід зазначити, що відносно моралі термін «керуючий параметр» є не зовсім точним, адже мова тут йде не про параметри як такі (у значенні величин), а про фактори, які впливають на її розвиток. Тому надалі ми надаватимемо перевагу поняттю «*керуючий фактор*», як більш точному щодо предмету нашого дослідження.

Попередні дослідження показали, що до таких факторів можуть бути віднесені біологічна природа людини, якій притаманна схильність до певних форм моральної поведінки та механізми, які роблять її можливою (як-от, емпатія), культура, релігія, економічна сфера суспільного буття і т.зв «потреба співжиття», тобто необхідність у співіснуванні з метою, насамперед, виживання [2]. Останній чинник до сьогодні не був предметом окремого наукового дослідження, хоча й належить, на нашу думку, до базових факторів, що сприяли появі феномену суспільної моралі.

Попри те, що заявлена проблема не була предметом окремого цілісного дослідження, все ж у працях низки авторів вивчаються деякі її аспекти. Зокрема, проблема соціального коріння моралі розкрита у класичних працях Е. Дюркгейма, а також у доробку сучасних дослідників Т. Аболіної, Р. Апресяна та ін. Значення таких механізмів підтримки функціонування суспільної моралі, як репутація і покарання порушників норм, досліджено в працях М. Бейтсона, Д. Нітла, Дж. Робертса, К. Дж. Хейлі, Д. Феслера, Е. Фера, У. Фішбакера та ін.

Метою даної статті буде дослідження потреби співжиття як важливого фактору формування та розвитку суспільної моралі.

Е. Дюркгейм писав, що «оскільки індивід не самодостатня одиниця, то він отримує все необхідне йому від суспільства і, в той же час, працює для нього» [1, с. 215]. Люди об'єднуються у суспільство «внаслідок глибокої і взаємної потреби один в одному» [1, с. 561]. Тобто, людина як в давні часи, так і сьогодні не може вижити самотійно, поза межами суспільства, а тому повинна йти на співробітництво з іншими. Саме цю потребу ми й називаємо керуючим фактором системи суспільної моралі.

Скеровуюча роль даного чинника проявляється в тому, що життя в групі неминуче веде до конфліктів між індивідами за їжу, партнера, соціальну позицію тощо. Засобом стримування цих конфліктів стали правила, норми, які регулювали стосунки людей та давали змогу підтримувати соціальну єдність. Люди не змогли б утворити стійку соціальну групу без нормативних чинників. Спільні норми уможливають співжиття, а з іншого боку, співжиття стимулює виникнення таких норм. Тому ми стверджуємо, що потреба в єдності була і залишається одним із фундаментальних керуючих факторів системи суспільної моралі, адже необхідність спільного життя змушує людину рахуватись з іншими.

Треба окремо пояснити, чому ми вважаємо керуючим фактором моралі потребу співжиття, а не потребу виживання, яка й породжує необхідність у співіснуванні, а тому, здавалося б, є засадничою для неї. Справа в тому, що сама потреба виживання могла б породити (і робить це деколи) іншу стратегію дій, яка нічого спільного з мораллю не має. Тобто цей фактор може стимулювати в людини поведінку, яка несумісна з жодними моральними уявленнями. Наприклад, вбити когось, образити, забрати їжу – всі ці дії можуть бути продиктовані потребою виживання, проте вони не мають ніякого відношення до моралі. Потреба виживання допускає різні варіанти дій, і тільки одним із цих варіантів є співробітництво, яке й веде до групового життя та

виникнення моральних норм. Саме тому потребу співжиття ми називаємо керуючим фактором моралі.

За багато тисячоліть еволюції, досвід колективного співіснування міцно закріпився у психіці людини, внаслідок чого вона ще й бажає бути з іншим, оскільки відчуває потяг до колективу, а відірваність від соціуму чи дисгармонію з ним переживає боляче (як відомо, вигнання зі спільноти колись вважалось одним із найважчих покарань). Таким чином, з часом не тільки необхідність, але й бажання бути з іншими і психологічний дискомфорт від дисгармонії з ними почали стимулювати людину до конструювання моральних норм і слідування їм.

Попри те, що потреба співжиття з найдавніших часів стимулювала людей до продукування моральної поведінки, це все ж не означає, що така поведінка автоматично з неї випливала (даний висновок стосується і всіх інших керуючих факторів). В людей завжди існувала спокуса обійти правила і, скориставшись перевагами групового життя, реалізовувати власні егоїстичні інтереси (в англійській науковій літературі таких осіб називають фри-райдером («free-rider»). Безумовно, важливим механізмом регуляції моральних стосунків є совість. Проте суспільна мораль ніколи повністю не покладались на неї, адже в людській природі достатньо деструктивних сил, щоб подолати її голос. Тому ще в давні часи виникли механізми, які допомагали боротись із цією проблемою. Ними стали репутація і покарання порушників норм.

Основної актуальності репутація почала набувати зі зростанням розміру груп, адже родинного та взаємного альтруїзму вже було недостатньо для збереження необхідної цілісності моральних стосунків, оскільки люди постійно вступали в контакт не тільки із родичами чи знайомими особами, від яких можна було отримати благо в майбутньому, ґрунтуючись на прямій формі взаємності, але і з незнайомцями, із якими надалі могло й не бути жодних контактів. Дослідники припускають, що за такої ситуації саме репутація стала одним із основних механізмів, який дав змогу підтримати просоціальну поведінку індивідів, оскільки осіб, які проявляли себе з поганого боку у

кооперації, уникали і, таким чином, вони розплачувались за свої вчинки [3, с. 412]. Завдяки репутації формується ще одна форма моральної поведінки, що відома під назвою непрямой взаємності (indirect reciprocity). Вона передбачає, що особа чинить благі дії по відношенню до інших і в такий спосіб покращує власну репутацію, що дає їй підставу розраховувати на отримання відповідних благ від інших членів спільноти, яким відомо про ці вчинки.

Останнім часом було проведено чимало досліджень, які підтверджують думку, що кооперація та інші форми просоціальної поведінки можуть бути підкріплені, коли індивіди мають можливість здобути інформацію про минулі вчинки партнерів (тобто знати їхню репутацію), оскільки це дає їм змогу діяти так, щоб зменшити можливості для обману з боку тих учасників, які не налаштовані на чесну кооперацію [5, с. 246]. Дослідники вважають, що внаслідок цього в людини навіть сформувався психологічний механізм, який спонукає її реагувати на присутність інших посиленням просоціальної поведінки, адже це впливає на її репутацію. Лабораторні експерименти показали, що люди покращують свою кооперативну поведінку, коли знають, що за ними спостерігають [3, с. 412].

Іншим важливим фактором, що виконував цю ж функцію, було покарання тих, хто не дотримується спільних норм (існували різні форми покарання за такі порушення, але всі вони, так чи інакше, вели до погіршення життєвих умов того, хто це чинив).

На сьогодні існує чимало даних, які підтверджують думку, що покарання тих, хто порушує норми співжиття, є важливим фактором, який робить можливим їх виконання, а отже й існування групової взаємодії. Наприклад, це засвідчує робота, проведена Ернстом Фером (Ernst Fehr) та Урсом Фішбакером (Urs Fischbacher). В ході здійснених ними досліджень учасники економічного експерименту, в якому кінцевий результат залежав від ступеня їх кооперації, спочатку діяли без можливості карати тих, хто не проявляє належного рівня кооперації. В результаті, протягом десяти раундів експерименту ступінь взаємодії спадав майже до нульової позначки. Протягом наступних десяти

раундів в учасників з'являлась можливість карати тих, хто порушує правила взаємодії, і кооперація різко зростала, досягаючи, фактично, показника у 100 %. Таким чином, було встановлено, що можливість карати тих, хто не дотримується норм, є вирішальним чинником існування кооперації [4, с. 185-190].

Отже, підсумовуючи написане, зазначимо, що такий керуючий чинник, як потреба співжиття, стимулював виникнення базових моральних норм, які робили можливим це співжиття. Проте дана потреба не гарантувала автоматичного виконання цих норм, і тому сформувались механізми, які цьому сприяли – репутація та покарання тих, хто порушує норми.

Література:

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Эмиль Дюркгейм. – М.: Наука, 1990. – 575 с.
2. Надурак В. Структура моралі: синергетичний підхід / Віталій Надурак // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2011. – Випуск 52 (спецвипуск). – С. 341-347.
3. Bateson M. Cues of being watched enhance cooperation in a real-world setting / Melissa Bateson, Daniel Nettle, Gilbert Roberts // *Biology Letters*. – 2006. – Vol. 2. – №3. – P. 412-414.
4. Fehr E. Social norms and human cooperation / Ernst Fehr, Urs Fischbacher // *Trends in Cognitive Sciences*. – 2004. – Vol. 8. – № 4. – P. 185-190.
5. Haley Kevin J. Nobody's watching? Subtle cues affect generosity in an anonymous economic game / Kevin J. Haley, Daniel M.T. Fessler // *Evolution and Human Behavior*. – 2005. – Vol. 26. – P. 245–256.

Стаття відправлена: 8.09.2014 р.

© Надурак В.В.